

Szente Imre

Kalevala-fordításom műhelytitkai

Rossz idők járnak ma mindenre, ami emberré szült, emberré nevelt bennünket. A tenger, minden élet bölcsője halakat fojtó, madarakat bénító olajmezőket ringat. A trópusi erdőt, bolygónk tüdejét, éltető nedveinek forrását esztelenül s gáttalanul pusztítja a nyereszkesedés. Levegőnket gyilkos gázok és alattomos sugárzások szennyezik, s atmoszféránk szaporodó lyukain keresztül a világűr már bőrünkig küldi rákokokozó nyilait.

Rossz idők járnak a nyelvre általában, magyar anyanyelvünkre különösképpen. A nyelvhordozó nép egyharmada idegen környezetben él, túlnyomó részt ellenséges környezetben, ahol még kisebbségnek sem akarják elismerni a szülőföldestül örökölt ősi magyar lakosságot; jogfosztó intézkedésekkel, gyűlöletszítással erőltetik az asszimilációt. A nyugati szórványok szigetecskéit kényszer nélkül is elnyeli az idegen tenger a második vagy a harmadik generációban.

De baj van a nyelvvel az anyaországban is: nyűtték, torzították, hazugságra szoktatták a nyílt terror, s talán méginkább a konszenzus évtizedei, ma pedig az eluralkodó nihilizmus, idegenmajmolás, a média árulása szegényíti, sivárosítja. Kivétel a szépirodalom, főleg a líra, melyben még teljes pompájában tündököl a nyelv a hazában, a kisebbségben, de még a szórványban is. Mintha a levegő ritkulása és a tápláló humusz fogyása riadóztatná az irodalom vészjelző készülékeit, ösztönözné alkotásra az írókat. Nem okvetlenül „politikai költészet” termelésére, ami Vörösmarty, Petőfi óta immár hagyományosan elkötelezettséggé vált a magyar lírában. Olyan korban élünk ugyanis, amelyben lassan minden politikai célzat nélkül is politikai tettek számít a magyarul írás. A kisebbségi magyar irodalomra ez fenntartás nélkül áll, de a nyugati szórványokban is – ki tudja, milyen kényszerből – olyan felemás lények születtek, akiket Határ Győző, nem titkolt öniróniával, anyanyelvkopolyús halaknak nevez, mert a szárazon élnek ugyan, de víztartállyal a hátukon.

A légszomj ösztökélte írói tevékenység számos példája közül csak egyet említünk: az elmúlt három évtizedben három új Kalevala-fordítás is megjelent magyarul, s mind a három az anyaország határain kívül: Nagy Kálmáné Erdélyben, tehát Romániában, Rácz Istváné Finnországban, az enyém pedig svéd földön. S ha az alkotást kiváltó ihletet a finn népköltészet adta is, a fordítói munka öröme és jutalma főképp az anyanyelvvel való találkozásból, szinte szerelmi egyesülésből fakadt. Magamról legalább bizvást állíthatom ezt.

Sokféleképpen magasztalhatjuk anyanyelvünket. Ódát írhatunk hozzá, mint Ábrányi Emil; letehetjük lábai elé a hódolat koszorúját, mint az Európából megtért Ilyés Gyula. Dicsérhetjük akár átkozódva is, mint a példázatbeli remete, aki így

imádkozott tájékozatlanságában: „Átkozott legyen az Isten!” Mert aki nem a szót, hanem a szívet nézi, imának fogja föl az átkozódást is, például Határ Győzőét, aki „ficcpanyelvnek”, egy cserkészcsapat nyelvének mondja a magyart, de polcot kitöltő alkotásokkal bizonyítja hűségét anyanyelvéhez.

Válthat-e egy fordítás is az anyanyelv dicséretévé? Már Pázmány Péter igennel válaszolt erre a kérdésre, így fogalmazva meg a jó magyarítás ismérveit: „A fordításnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákbold csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly édesen folya, mintha magyar embertül először magyarul íratott volna.” Magyarán: olyan legyen a fordítás, mintha nem is az volna, hanem eredeti mű. A fordítót tehát kettős hűség kötelezi: nemcsak az eredetihez kell hűnek lennie, hanem saját anyanyelvéhez is. Hogy ez milyen nehéz, ahhoz Kosztolányi hasonlatát idézem, aki „zsákban táncolásnak” tartja a műfordító munkáját: úgy kell táncolnia, hogy a zsákot senki se lássa, miközben a táncban gyönyörködik.

Más hasonlattal élve páros táncnak tekinthetjük a fordítást, melyben mindkét partner vizsgáljuk: a fordító is, a magyar nyelv is; együtt örülhetnek a sikernek, s közösen fizetnek hibáikért. Mert még a legszebb nyelvnek is vannak fogyatkozásai; például sem az agyondicsért franciában sem a germán nyelvekben nem lehet egy épkezláb hexametert vagy szapphói strófát kivágni. Nyelvünk ellenben kitűnőre vizsgázott mind a klasszikus mind a nyugat-európai formákban. Gyengéit is kell azonban ismernünk ahhoz, hogy ügyesen leplezhessük őket, például az e-hangok túltengését, véletlenül se írva le olyan sorokat, mint „mely nyelv merne versenyezni véled”. Itt említem meg, hogy fordításomban ennél is tovább mentem, jelölve az e-hangok dunántúliás kétféleségét, mely sajnos kiveszőben van a köznyelvi kiejtésből.

Janus Pannonius azzal büszkélkedett, hogy ő hozta először a borostyánkoszorús múzsákat a Helikonról a Duna partjaira. Az én Kalevalám viszont a finn népköltés múzsáját hozta magyar földre, nem először ugyan, de először úgy, hogy saját megszokott ütemére emelgetheti táncos lábait. Fordító elődeim ugyanis nem tartották magukra kötelezőnek az ún. Kalevala-ritmus követését; többnyire az azonos szótagszámú ősi nyolccsal és annak lazább változataival helyettesítették. A fő különbség abban áll, hogy az ősi nyolcas hangsúlyra, a Kalevala-sor időmértékre épül: négy trocheusból áll, képlete táti-táti-táti-táti. Hogy ez a ritmus a sorok tízezeiben sem válik egyhangúvá, annak köszönhető, hogy a szöveg ráhúzásakor egyetlen szabályt kell csak szigorúan követni: hosszú első szótag feltétlenül „tá”-helyre, rövid első szótag pedig „ti”-helyre kerüljön. Ezért nem lehetne például az ősi nyolcasban írt Arany János-i sor: „Száll a madár ágrul ágra” egyben hibátlan Kalevala-sor; a „madár” rövid első szótagja ugyanis „tá”-helyre került. Eleget tenne azonban a követelménynek, ha így hangzana: „száll a cinke (csóka, kánya, varjú) ágrul ágra”. A szóbelseji szótagokkal nem kell törődni, legföljebb azzal, hogy

a sor utolsó szótagja ne legyen hosszú, ha az előtte lévő rövid. A következő hibátlan sort: „kapuját kidöntögette” el lehetne rontani a két szó fölcserélésével: „kidöntögette kapuját”, mert a hosszú végszótagot ebben rövid előzi meg. Az is könnyítés, hogy az első ütemben nem kötelező az időmérték-szabály. A „kapuját kidöntögette” tehát kifogástalan, bár nem „tá”-val, hanem „ti”-vel kezdődik. Kötöttségnek s kötetlenségnek egyensúlya számtalan sorváltozatot eredményez: a csengő ritmusú sormetszetes sorok „tört” ritmusúakkal váltakoznak, amelyekben a szóhangsúly ellenáll a trocheusi lejtésnek, és harmóniában békül ki vele. Ezért lehet órákon át hallgatni vagy olvasni a finn népköltés verbális örömben tobzó áradását anélkül, hogy egyhangúnak éreznénk.

A ritmusnak ez az erőtetés nélküli érvényesülése, a szöveg zeneisége és természetes áradása adta az ötletet, hogy ne sorokba tördelve írjam Kalevalámat, hanem úgy, mintha próza lenne, a meséhez és a regényhez hasonlóan; ne csábuljon az olvasó a ritmus zakatoltatására azzal, hogy önkénytelenül is megáll a sorvégeken. Meghagytam azonban a Lönnrot alkotta értelmi szakaszokat, utánuk írva a legutolsó sor sorszámát. A „próza” közlés azonban csak a szemnek az, a zenére érzékeny fül kihallja belőle a verset, mely bűvópataként bujkál a szövegben, s háttéri muzsika gyanánt hol lehalkul, hol fölerősödik. Mindamellett az eredeti Kalevala-sorok könnyen elkülöníthetők egymástól; ritkán folytatódik ugyanis a mondat a sorhatáron túl.

Magyar anyanyelvünk tehát a Kalevala-ritmus követésében is jól vizsgálzik, ami például a svéd nyelvről nem mondható el: abban bizony kalapácsütésként követik egymást a kéttagú szavak egyhangú trocheusai. Ennek oka természetesen a hosszú szavak ritkasága a svéd nyelvben, míg a finn és a magyar szavak a hozzájuk ragasztott toldalékokkal hosszúra nyújthatók. Számos esetben egyetlen szóból, per sze összetett szóból, kikerül egy egész Kalevala-sor, például: *kakaskukorékolás-kor*; *jegényefenyődarából* (ínséges években bizony abból sütöttek kenyeret); *barombojtárkodásodban* (az eredetiben kb: rissz-rossz kisbojtárkorodban – így is jó lett volna természetesen). Kurta szavakból nem épülhetnek olyan jó zenéjű sorok, mint hosszúakból. Egytagú szó lehetőleg ne kerüljön a sor végére, esetleg egy-egy hangsúlytalan „is” szócska vagy „meg” igekötő. Mégis átalakítottam ezt a mondatot: „Isten fája nem fogant meg” így: „nem fogant meg Isten fája”.

A zeneiséget szolgálja az alliteráció is, a szókezdetek összecsengése, ami egyben a rímtelen Kalevala-sor összetartója. A fordítónak főleg ott kell követnie, ahol a finn szövegben is fontos párhuzamok kifejezője. Különben nem szükséges erőtetni, a ritmus rovására pedig nem is szabad. A zenei hatású alliterációk szemléltetésére idézem a nyolcadik ének kezdősorait. Väinämöinen az égre tekintve csodaszép leányt pillant meg, aki arany- és ezüsfonállal szövöget. Alighanem az északi fény színes játékának költői szimbóluma ez:

Pohja páratlan leánya, világ szépe, víznek éke égi hidon üldögélve magas

*m*ennybolton sugárzott *t*iszta *t*ündöklő ruhában, *p*atyolat-*f*inom *f*ehérben. *Sz*övetét *s*zövött aranybul, *e*legyítette *e*züsttel; *y*etélője *y*ert aranybul, *e*züstből a bordafája.

Egy másik szép leány bemutatása, aki egyben háziasságával is kitűnik:

*K*alévatar, *s*zép *k*isasszony, *f*inom *u*jjá-*u*jjacsakája, *k*önnyű *m*indén *m*ozdulása, *c*ipellője *m*int a *p*ille, *s*étál *h*ídlóján *h*aladva, *p*adlódészlán *p*örgölődve, *s*ürgölődve-*f*orgolódva, *k*ét *f*azékra *i*s *f*igyelve.

„Cipellője mint a pille” – ez nem alliteráció, de a zeneiséget nem lehet elvitatni tőle. Tehát egyéb nyelvi eszközök, nyelvi játékok is zenei hatást kelthetnek, ébren tarthatják a lankadó figyelmet. Idézek egy l-hangokra írt nyelvi játékot:

*M*agam *o*ldalt *o*ldalogva *á*ttállabolom a *l*ángot. Alliterálás nélkül is zenei lesz a következő mondat vége az l-hangjáték jóvoltából: *H*add *m*enjek *m*uladni *m*ostan *p*okoli *l*akodalomba.

Egy „zene ütőhangszerekre”, a szövőszék kattogásának festésére:

*B*ordafa-*f*ogak *k*opognak *f*akopogtatómadárként. Ugyanerre a témára: *a*zonnyomban *b*ong a *b*orda, *s*zövőszéke *c*sittég-*c*sattog, *f*aluszerte *s*záll *r*obaja, *m*essze *b*ordabongatása. Kopogó zene az eredmény akkor is, ha az eke csontokat forgat ki:

*F*ejek *f*ordultak a *f*öldbül, *k*opogó *k*oponyacsontok. A következő részletben b-hangok zenélnek: *B*üboskeméncén a *b*átya *b*übosról *b*elébeszéle; vagy a következőben: *B*ába *ü*lt *b*ebagylálva, *p*adka *v*égin *p*létykafészék.

A medvét ilyen dallamosan biztatja a nyáját féltő gazdaasszony:

*...o*tt a *g*omba a *v*adonba, *b*újj *b*elé a *h*angyabolyba; valamivel odább kissé zörgősebben, o-hangok halmozásával: *T*obozdombokon *d*oboghatsz, *h*omokoson *h*empérghetsz.

Ilmari kovács fürdéséhez szappant főz a húga, de nem akármilyent:

*...sz*appant, *g*yöngyözőt, *s*zagosat, *g*yöngybuborékos *h*abosat – azzal *m*oshatja *s*zémeit *s*ziporkaszépre, *s*zémöldökeiket *s*ziromra, *t*arkóját *t*ojásfehérre, *e*gész *t*estit *t*ündöklőre; majd *p*atyolatinget *v*esz *f*öl *p*őre *b*őre *h*űvösére, *g*yolcsgatyát *s*zénporatlan *t*omporára, *c*sont-ném-láttató *c*sípőre.

Mivel a finnben nincsenek b-vel, d-vel kezdődő szavak, nem lehetségesek olyan tágabb értelemben vett alliterációk, amelyenekre két példát is hoztam az imént: *t*oboz-*d*ombokon *d*oboghatsz és *p*őre *h*őre *h*űvösére. Ezekben ugyanis zöngés-zöngétlen váltakozás színezi az alliterálást: t-kezdetű szó párja d-vel, p-kezdetű b-vel kezdődik.

Jófajta füvek helyett a dongó, mely a méhecskével ellentétben *h*iisinek, a finn népköltés ördögének szolgálatában áll, így rontja el az acél edző vizét, s teszi a vasat a gyilkolás eszközüvé:

*T*ovaröppent *z*öngve-*d*ongva, *H*iisi *k*otyvalékát *h*ozta: *f*érből *f*ekete *m*érget, *v*ipérából *v*áladékot, *h*angyahúggal *f*ölhigitva, *b*ékagennyel *b*ésűrtve.

Ha valaki kételkedne, vajon szöveghü-e ez a „hangyahúggal fölhigitva, béka-

gennel bésúrtve”, idézem Nagy Kálmánt: „hossa hangya csipősségét, varangy varázs-váladékát”. Saját megoldásom értelmileg azonos, de még talán hübb is, hiszen a finn *kusiainen*, mely a köznyelvi *muurahainen* helyett a hangya neve a nép ajkán, tulajdonképpen a *kusi* „húgy” szó származéka. Íme, egy finnugor etimológiát is sikerült belecsempésznem fordításomba: a magyar *hangya* és *húgy* egy töről fakad. (Egy kis burkolt etimologizálást máskor is megengedek magamnak alkalomadtán. Kullervót így szólítja meg halálravált gazdaasszonya: *Ó, cselédem, jó családom! Állj el szörnyű szándokodtul! A cseléd és a család is összetartozó változatok. Nagy Kálmán hű fordítása: „Ó, te pásztor, drága pásztor!”*)

Mint később rátérek, csempészttem én egyebet is magyar Kalevalámba, kockáztatva, hogy körmökre ütnek a fordítói hűség szigorú védelmezői. A hűségnek azonban más értelmezését vallom: a szószerinti hűség nem lehet ideál, ha az csak magasabb szempontok rovására vihető keresztül, mint amilyen a zeneiség, a simán és természetesen folyó előadás, ötletgazdagság és játékosság, életszerűség – egyszóval a „Kalevala lelke”, a „testnél” ezerszer fontosabb.

De lássunk egyelőre olyan leleményeket, melyek aligha kifogásolhatók. Egy népi eposzra jellemzőek az ismétlődő fordulatok; az ilyeneket különös gonddal kell megformálnia a fordítónak. A leggyakrabban ismétlődő fordulat kétségkívül az egyenes beszédet bevezető két sor: „Száját akkor szóra nyitva, maga mondta, fölfelelte” – és ennek variánsai, például „maga mondta, mondogatta”, vagy „válaszát így adta vissza”. A magyar népballadákban is ismert fordulatok ezek. Az eposznak egy másik jellemzője a hősök neve előtt vagy után ismételtetett jelző vagy jelzőbokor, az ún. epiteton ornans. Ezeket is a Kalevala-ritmust hűen követve választottam meg. Mint utólag értesültem róla, a *vének véne Väinämöinen*-t már Képes Géza is használta. A szószerinti fordítás: „komoly (vagy: derék) öreg V.” nem alliterál s így nem szuggesztív. Ritmikailag sem kifogástalan, mint az a megoldás sem, hogy „vénséges vén V.”, mely egyébként csak a vénséget hangsúlyozza, de nem a bölcsességet is egyben, ami viszont benne rejlik a „vének véne” fordulatban, hisz a biblia nyelvében is „a nép vénei” annyi, mint a nép bölcsei, vezetői. Väinämöinen nevét szokta követni másik epitetonja: *időtlen idők tudósa* (vagy: *dalosa*). Ehhez hasonló az Ilmarinen neve után ismételtetett fordulat: *időtlen idők kovácsa*. Fogalmam sincs, én találtam-e meg először, vagy már megelőzött ebben is valaki. Lemminkäinen természetesen nálam is „léha”, a neve után álló másik epitetonját, a finn *kaukomieli* szót „messzikedvűnek” vagy „messzivágyónak” fordították, mintha holmi ábrándos széplélek lett volna ez a Kalevala-hős, aki pedig inkább a zsákmányoló utakra ki-kiruccanó vikingek rokona. Ezért ruháztam rá a *kalandoskedvű* epitetont. Notórius kötekedő és nőbolond voltára céloznak más alliteráló epitetonjai: *gézéngúz garázda* és *az a pészgővérű pajkos* (finnül: *veitikka verevä*). Ilmarinen húga *Annikki hyväniminen*, ami magyarul „jónevű” vagy „szépnevű”. Ezt is dallamos szójátékkal fejeztem ki: *Annikki*,

nevének éke – vagyis hogy olyan szép, mint a neve, díszére válik nevének. Nem könnyű a balsors üldözte Kullervo jelzőit lefordítani: *sinisukka äijön lapsi*, magyarul „kékharisnyás fenegyerek”. Kékharisnyáknak csúfolták az írói-művészi ambícióktól fütött önálló nőket – ezt a rokonítást elkerültem a következő megoldással: *Kullervo, Kalervo sarja, kék lábravalós legénye*. Hisz a székely férfiviseletben is harisnya a nadrág neve, más vidéken pedig lábravalónak hívják a gatyát.

A többször visszatérő megszólításokat is jó fülbemászóan megfogalmazni. Ahogy például Ilmarinent szólongatja Väinämöinen: *édés égykomám-kovácsom*; s ahogy Lemminkäinent: *legislegbécsešb barátom*. Vagy ahogy a völegényt szólongatja a nyoszolyóasszony, kioktatva őt a házasesetre: *Szépöcsém, bécseš barátom, kedves kezdő házasesbēr*. Az eredetiben kb. így hangzik: „völegényke, fiatalka, csinos férfigezdet”. Nagy Kálmánál: „Hej, legény, völegény, halljad, idehallgass ifjú ember!” Rácz Istvánnál: „Jámbor legény, jó völegény, derék ember, deli férfi!”.

Sēmmi zsákmány sēm hibátlan, bárha hozzák jobb helyekrül. Hát még Tuonela taváruł, Manala mocsarairuł! – Művemre alkalmazva ezt a Finnországban szállóigévé vált bölcsességet, töredelmesen bevallom, hogy apró önkényességeket, változtatásokat elköttem az alliterálás és a jóhangzás kedvéért. Például ebben az idézetben s máskor is Tuonela „tavát” emlegetem, holott nem tó volt ott a finn alvilágban, ahogy a görögök Hádeszében sem, hanem folyó. A szampó nevű csodalmom jelzőjét is megváltoztattam: tarkatetős helyett tarkatornyosra:

Már darál a drága szampó, tarka tornyai rēzēgnek. A „tető” ugyanis elrontotta volna a ritmust.

A számneveket is kicseréltem néha. A leánykérőbe induló Ilmarinen így utasítja szolgálját, aki felszereli karmazsinkasos szánkóját az útra (ez a *karmazsinkasos* is kedvenc leleményem; gyönyörűen alliterál, akárcsak finn eredetije, a *kirjokorja*; Rácz István „színes szánkónak”, Nagy Kálmán „írott szánnak” fordítja):

Tégy kilenc kakukkolót is, tíz csicsērgő csízmadarat hámgámon hangicsálni, zablászjamon zönögni: fölfigyelnek majd a szépék, lēlkēsēdnek majd a lányok!

Nos, az eredetiben csak hat kakukkolóról és hét csízmadárról van szó; az alliterálás és a jóhangzás igénye indokolja a számnevek megváltoztatását.

Ismétlődő fordulat a Kalevalában, hogy a kérő az eladó leányt „hóna alá való tyúkocskának” akarja hazavinni. Finnül ez szép alliterációnak hangzik; egy kis változtatással elérhető, hogy a magyarban is az legyen: *ölében ülő galambnak, csókolnivaló csibének* kéri a lányt a legény.

Merészebbnek tűnik a „gyémántgyűrű” emlegetése, a Kalevala ugyanis csak „aranygyűrűt” ismer. Ítélje meg az olvasó, megéri-e ez a kis pontatlanság, a következő részletből:

A mi násznagyasszonyunknak arany huncutkák hajában, gyöngykalárisok nyakában, arany karkötők a karján, ujján gyémántos gyűrűkkel, foglalatos gyöngy

fülében, homlokán aranyhidacska, pillaszőrin gyöngysziporka.

Az eredeti szövegben hatszor fordul elő az *arany* mint jelző, ezekből hármát tartottam meg, a többit a Kosztolányi szerint is szebb *gyöngy* és *gyémánt* szavakkal helyettesítettem, megtoldva még az ugyancsak szép és hangulatos *kaláris*, *hidacska*, *sziporka* szavakkal.

De még győri gyöngyöket is belecsempészttem a Kalevalába – ez már mindennek a teteje! (Persze megint egy szépasszony dicsérete csábított túlzásokra):

Erdő hölgyének magának, erdő edés asszonyának aranyabrincsok a karján, aranygyűrűk mindén ujján, aranyfőkötő fejében, aranszallagok hajában, aranyfüggők a fülében, győri gyöngyök a nyakában.

A sok „arany”-jelző után a finn szöveg is „szép gyöngyöket” emleget. A *győri gyöngyök* egy gyermekmondókából jutottak eszembe: „Tüzes taplót hordozok, / de senki se látja; / paphoz megyek, köblöt kérek, / győri gyöngyöt mérek.”

Magyar gyermekjátékból került a Kalevalába az *észterlánc* is; Lemminkäinen leányrablását olvassuk a következő sorokban:

Jött a gézengúz garázda, hajtott léha Lemminkäinen páratlan paripájával, csilagrúgó csődörével egyenest az észterláncba, lánykoszorúnak közibe.

(*Észterlánc* címen jelent meg pár éve elhunyt költő barátom, Kecskési Tollas Tibor egyik verseskötete is. A szó az ő emlékét is fölidézi számomra: feleségével, Majával együtt ők bábáskodták világra Kalevalám első kiadását 1987-ben Münchenben.)

Lemminkäinen űzi Hiisi szarvasát is. A szarvasüzés közös motívum a finn és a magyar mitológiában, ezért bátran *csodaszarvasnak* neveztem a természetfölötti állatot, így festve magát az üzést: *Ungon-berkén hajt utána, Ópërenciát bejárja*, holott itt magyar (sajnos, csak volt magyar) megyék nevei rejtőznek: Ung és Bereg, no meg a magyar népmesék Óperenciája, amely az osztrák „ober Enns”-ből való torzítás. (Érdekes, hogy épp az Enns folyó lett a határ 1945-ben az amerikai és az orosz övezet közt. Ami túl volt az Ennsen (később a Lajtán) akkor vált elérhetetlenné számunkra, mint a mesék Óperenciája.)

A csodaszarvas mellett másik totemállatunk is belekerült a Kalevalába: a *turul* néven ismert táltosmadár. Ilmarinen egy ilyen acélkőrmű óriás sast meglovagolva fogja ki a „csőrös nagy csukát” a halálfolyóból, hogy aráját elnyerhesse. Nagy Kálmán „griffmadárnak” nevezi, Rácz István egyszerűen „sasmadárnak”, de egyetlenegyszer „turulnak” is. Joggal, hiszen a *turul* török eredetű közönséges madárnév, mint a karvaly, melyet Balassi még *karul* alakban emleget. Íme, egy részlet a csukafogás leírásából:

Táltosmadarát tanítva, szólt hatalmas szárnyasához: „Táltosom-turulmadaram, arra szállj, amerre mondom: Tuonela sötét tavára, Manala mocsaraira! Csapj le ott a nagy csukára, tömérdék, hatalmas halra...”

A ruhadarabok közt, melyeket fürdés után felölt *pőre bőre hűvösére* Ilmarinen,

előfordulnak nálam tipikusan magyar úri- és népviselethez tartozók is: gatya, dolmány, ujjas, tüsző, paszománt. Itt is elhelyeztem egy kis nyelvtörténetet:

...*húzta tarka kéztévőit, aranypántos kesztyűpárát, lapp fiak remekelésit, szép formájú két kezére* – amit ma kesztyűnek mondunk, az a régi nyelvben *kezteü, kéztevő* volt; idézetünkben egymás mellett áll a régi és a mai forma. És miért ne? Miénk immár mindkettő, kedvünkre üzhetjük velük nyelvi játékaikat.

Vettem egyéb szavakat, formákat is a régi nyelvből, persze csak módjával, ízesítőül. Említettem már Lemminkäinen epitetonját: *pëzsgövrü pajkos*. Ez a *pajkos* a mai nyelvben melléknév, szinonimái „csintalan”, „huncut”. A régi nyelvben azonban mind a háromnak, a *pajkosnak*, *csintalannak*, *huncutnak* nagyonis megbélyegző értelme volt: gazfickókra, bűnözőkre alkalmazták őket. Bizony, Lemminkäinen „*pajkosságát*” is így kell értenünk.

Bajkeverő bájosokról is esik szó fordításomban; sejthetjük már, hogy ezek is valami rosszfélék voltak. Valóban: embertársaiknak ártó varázslókat, szemmelverőket hívtak *bájosoknak*, *búbájosoknak*.

Mivel a Kalevala-hősök gyakran indulnak hosszú útra lovas szánnal, ismételten előfordul ez a mondat: *Fürgéjét faron legyinti, gyöngyostorával gyakintja*. Ezt a *gyak*, *gyakint* igét is a régi nyelvből újítottam fel, természetesen az alliteráció kedvéért. Jelentése „döf, szúr, megbök” volt, szekszuális értelemben is, de mondatunkban csak annyit jelent a *gyakint*, hogy ostorával könnyedén megböki, megpöccinti a lovacskát.

Használom az elavult *alít* igét is, „sejt, vél” a jelentése. Előfordul a gyönyörű reneszánszkor dalban: „Aki a szerelmet soha nem próbálta, csak álomnak alítja” – értsd: álomnak véli, gondolja.

Ugyancsak a *sajog* igét is régi „ragyog” jelentésében, no meg az Ómagyar Mária-siralom *jonh* („szív, belső rész”) szavát.

Használom természetesen, mert a Kalevala nyelvéhez nagyon illőnek találom, az elbeszélő múltnak vagy félmúltnak nevezett igealakokat: méne, menének, talála, stb. A következő részletben Väinämöinen könnyeiről van szó, amelyeket egy bukkácsa hoz fel a tó fenekéről a felszínre:

...*Hanëm hogy mëgvältozának, szépekké színësédének, gyöngyökké gyarapodának, kagyló kincsévë lévënek, királyoknak drága díszül, örömiül uralkodóknak*.

Magyar nyelvünk egyik sajnálatos vesztesége, hogy ezeket a széphangzású, dalamos igealakokat hagytuk elkallódni. Ma már a költők sem merik használni, nehogy ódivatúaknak tűnjenek; csak a kopogós t-vel képzett múltidő maradt nekünk: rántotta, óhajtotta – koppan, mint a hottentotta.

Ezen is lehet azonban szépíteni hangulatos székely nyelvjárási alakok használatával: *anyja kötë lánykorában* – ehelyett: kötötte; *süttél sátoros cipókat* – ehelyett: süttöttél. Mert nemcsak a régi nyelvből gazdagítottam Kalevalámat, hanem a nyelvjárásokból is. Egy koránkelő hajdonról olvassuk: *vetëlkëdëtt volt a nappal*,

**Tompa Anna: Északi táj
olaj**

vérsénggett a holdvilággal egyidőbeni kelésre, hajnali fölbredésre – ezt az összetett vetélkedett volt-szerű régmúlt formát újabban többször hallottam a médiában választékos stílusfordulatként: „Mint mondtam volt...” A jövőidő fog segédigéje „kezd” jelentésű volt eredetileg; a székelyföldön máig élnek a fordításomban használt fordulatok: *fejszeélit fenni fogta* vagy: *vetni is fogott, vesződött*. Gyakran folyamodom a ragtalan tárggyal szerkesztett formákhoz, amilyenek Vörösmartynál *víz-dicsérni, bor-fecsélni*. Íme, egy példa:

Vének véne Väinämöinen Ilmari kovács-komával körbejártak ló-keresni, árvalányhajúra lesni. (Örültem ám ennek az *árvalányhajú* jelzőnek is! A finn *kuloharja* szóserint „tavalyi száraz fű sörényű”; Rácz István megelégszik a „hóka” és „fakó” jelzőkkel, Nagy Kálmán az „avarsörény” fordítással.)

A jelöletlen tárgy ellentétét, a tárgyrag kétszeri kitételét is alkalmazom helyenként: *eztet, aztat, őtet, sőt űtet* formákat, mert csak úgy fűszerként nemcsak az *ízessel* élek (*idēs lányomat ígérēm*), hanem az *űzessel* is: (*űstöllést oda űgyekszik*). Kiejtés szerint írtam le többször is: *aszongya, aszonta*, például:

Anyja lányának aszongya, szülő csigatja szülöttit: esztelen, ereggy a búddal, sirdogálással, sülülü!

A *csigat*, de főleg a *sülülü* átvezet bennünket a tájszavak kérdéséhez. Gyerekoromban persze csak vasi tájszókat ismertem, Kalevalámba is elsősorban ilyeneket vettem föl, „anyám nyelvé” idézve s emlékének hódolva. Azóta más országrészek tájszavaival is bővült a készletem, részben magam szedtem föl őket, részben nyelvészeti vagy szépirodalmi művekből jutottam hozzájuk. Találomra sorolok fel néhányat azokból, melyek belekerültek fordításomba: *vëlla, grábla, vonyogó* (azzal húztak ki szalmát vagy szénát a kazalból), *kalán, terü* (a székérre rakott teher, mennyiség), *bélës, köttes, márc* (édes ital, mustféle), *himpér* (málna), *fölöstököm, kakastéj, madártej* (már köznyelvi), *izink* (valami apró dolog vagy ember; talán ugyanaz, mint a tányéron hagyott ételre használt vasi *izék, izík*), *mony* (tojás), *pipe, pipécske* (kismadár, csibe), *lile* vagy *zsiba* (kisliba), *csuri* (veréb), *fészékfentő* (a legkisebb gyerek a családban, vakarcs), *kódis, habókos, dilinós, eceboca, bugyuta, mazna, toszonkos* (totyakos), *csökött, hupikék, tulipiros, csicsás, ajja-fajja, retyerutyája, pereputtya, babirkál* (Arany János Hamletfordításából), *csácsog, picsog, kornyikál, kujtorog, csupál, hangicsál, zöngicsél, bándigál, bucsálódik, pocskolódik, viribül* (ua), *lészotyorodik, megipërédik* (felépül, erőre kap, összeszedi magát), *neszüdik* (észbekap). Felvettem olyat is, amit csak anyámtól hallottam: *kípesint* (lassacskán, megfontoltan, mértékkel), *pipírofa-vaskemënce* (szégyentelen szajha). Nagy Lászlótól tanultam a *zsandárzsebkendős* szót (a kisgyerek hátul hasított bugyogójából kikandikáló ingecsücskét hívták zsandárzsebkendőnek). Népies rövidülések: *há* mész? (hová), *valaméket* (valamelyiket), *nëm tom, mi lötte* (nem tudom, mi lelte); ikerítések: *kërësztü-átul* (-által), *szíre-szóra, félbe-szërbe*. Így egybegyűjtve talán soknak látszanak a táj-

szók és kifejezések, a Kalevala szótengerében azonban elvegyülnek, s nem sózzák el, csak izesítik a levest.

Tájszavaknál, nyelvjárási fordulatoknál is fontosabbnak tartottam a magyar népköltés stílusának és motívumainak beleépítését Kalevalámba, ahol csak alkalom kínálkozott. Mert igaz ugyan, hogy a finn népköltés túlnyomóan epikus, a magyar pedig lírai, mégis számos hasonlóságot fedezhetünk fel köztük. Vének lett volna föl nem használni ezeket a magyar Kalevala gazdagítására, költőiségének növelésére, beleépítve például ilyen megszólításokat: *Ó, anyám, szülőanyácska, félnevelő drága dajka!* vagy: *szolgám, szolgám, édes szolgám, falu legdalibb legénye!* De még ha nem lelünk is közvetlen kimutatható egyezést, a hangulati rokonságot kiérezzük az ilyen fordulatokból: *Szép szémeimet kisírtam, gyöngyorcámat rútra rítottam.* Vagy ahogy a holt leány a családjá tagjainak meghagyja, hogy ne iganak a vízből, melybe ő belefulladt, halat se fogjanak belőle: *Valahány kalán e vízből, mind a véremnek veszése; valahány halat halásznak, mind a testém tépdésése.* A „véremnek veszése” szószerint előfordul Kőmíves Kelemen balladájában. Népköltésünk motívum ez is: *Akkor lész csak Lemminkäinen, bátor bajnok végvészélyben, ha vérrel folyik a fésű, vörös harmat hull belőle.* Aino így kesereg: *Szívemet a bú szorítja, fejem fájdalom feszíti. Ha szigorúbban szorítna, fájdalom-sabban feszítne, meghalhatnék tán, szegényke, mégenekülhetnék, árva, eme gyilkos gyötrelémtől, sorvasztó szomorúságtul.* Ugyanerre a motívumra épül a székely kesergő népdal is: *Annyi bánat a szívemén, kétrét hajlott az egekén; Ha még egyet hajlott volna, szívem kettéhasadt volna.* (Mellesleg: tökéletes Kalevala-sorok ezek.) Néha csak egy mondat, egy szó utal a hasonlatosságra: a szülei oltalmát kereső megbántott leány *könnyezve fut a kapura* (vö: *Isteném, Isteném, áraszd meg a vizet, hadd vigyén el engem apám kapujára.*) Föl nem foghatom eszémmel, hol s mitől lészén halálom – így a Kalevala. A magyar népdal pedig: *Isteném, Isteném, hol lészén halálom, erdőn-é vagy mezőn vagy pedig tengერén?* A Kalevalában: *Ném szoktam habokba' lakni, vizek hátán vándorolni* – a magyar népdalban a kismadár panaszkodik így: *Ném szoktam, ném szoktam kalitkában lakni.* A Kalevala búcsúzó menyasszonya így beszél: *Mégváltomkor én mihaszna hogy fizessek félutambul tápláló anyám tejéért...? A félutambul elég, hogy földézza a magyar búcsúdalt: Elindultam szép hazámbul..., visszánéztem félutambul.* Kullervo panasza: *Mások mènnek otthonukba, van hálnivaló tanyájok; én erdőben estvélédtem, csak a pusztá földön fekszem.* Nemde eszünkbe jut Kodály *Esti dala: Erdő mellett estvélédtem?* Balladái motívum ez is: *Majd megindult hosszú útra, hosszú útra, bujdosásra.* Valamint ez: *En szegény mire születtem, csak bánatra, búra lettem. Itten kódorgok kivette, nincs hová fejem lèhajsam.* Minden változtatás nélkül lehetne magyar népdal, ballada is.

Se szeri se száma a magyar népdal- és meseszövegekre emlékeztető fordulatoknak, amelyeket mazsolaként belesütöttem Kalevalámba: *esztendöre, vagy kettöre;*

el kell menni, nincs mit tenni, a legénynek útrakelni; víz előtte, víz utána stb. A csodamalmot úgy kalapálja ki Ilmari kovács, hogy *egy felében lisztét járjon, más felében sót daráljon, harmadikbul pénz potyogjon*. És a magyar népdalban? A *malomnak nincsen köve, mégis lisztét jár*... Görög Ilona balladájában pedig: *...kinek első köve bélagyöngyöt járjon, a második köve ezüstpénzt hullasson*. A magyar reneszánszkori dal kismadara csapdába esik, mikor a szalmában magot szedeget. A Kalevalában így panaszkodik a kislány: *Bogyóért mocsárra mentem, gyökérgyűjtögetni lápra: csapdába esém, csibécske, kismadár kora veszésbe*. A póruljárt s menekülni kényszerült legénytől *maradhatnak már a lányok öleletlen-csókolatlan*. Párhuzamként egy magyar népdal: *Sárga kukoricaszár, kapátatlan maradtál; szöke legény, barna lány, öleletlen-csókolatlan maradtál*. Talán a legmerészebb utalásom „hazafelé”: amikor Lemminkäinen különféle varázsolásokkal szédíti a lányokat, *terükre tavat varázsol, tó vizére kék kacsákat: kék a háta, zöld a szárnya, sárgaréz a sarkantyúja*. Világos, hogy itt is magyar népdalra utalok: *Zöld erdőben, zöld mezőben sétál egy madár, kék a háta, zöld a szárnya, jaj be gyöngyen jár*. Nagy Kálmán pontosabban fordít: „Tavat énekel a földre, a kis tóba kék kacsákat, arany szemük, ezüst fejük, tiszta réz a lábuk ujjja.”

Vannak persze részek, ahol a fordítónak nem kell keresnie az analógiákat, mert maguktól adódnak. Regösénekeink halmozott jókívánságait idézi föl a következő rigmus Väinämöinen ajkán: *Ha az Isten dalra kelne, majd ő másképp énekélné! Mézzel töltené a tengert, homokbul borsót bővílné, malátát mocsáriszapbul, sót a tengérnek sarából, kőkényést kényérmezőre, bokrost búzaföldre váltva, dombokbul dióskalácsot, tojást törmelékkövekbül.... Ő dalolna csak tudással, minden mondat megfoganna; elhalmozná ezt a házat: ólakat tele tinóval, ösvényt címérés ökörrel, tejelő tehénnel rétet, szarvkoronák százaival, teli tőgyek ezreivel. Értellemmel énekélné, jutna minden mondatával gazdának hiúzgerézna, asszony-nak abakabátka, lányuknak cugos cipellő, lajbi a legényfiuknak... Boldog Isten bőven adjon, Teremtő tetézve mérjén góréjába gazduramnak, asztalára asszonyának, fiai halász helyére, lányai szövőszérére...*

Számos népdalunk úgy tudja, hogy jobb a lánynak, mint a menyecskének. A Kalevalában többször is előkerül a téma. A lány így utasítja vissza udvarlóját:

Méntemben galajmezőben, sárga rétén sétáltomban tennap délután utóján, nap léáldozása táján, berékben madár dalolta, fütüülte fenyőrigócska: lyánynak jódolgát dalolta, menyecske sorát mesélte. Magam szólítám szavammal, madárkátul megkérdeztem: 'Mondd még, ó, fenyőrigócska, hadd hallom saját fülemmel, melyiknek mégyén a dolga kettejük közül vígabban: lyánynak apja asztalánál, menyecskének férje mellett?' Cinégemadár csacsogta, felelte fenyőrigócska: 'Szép a nyári nap világa, szébb a lányoknak világa; vasdarab a fagyban fázik, méginkább szegény menyecske. Otthon olyan jó a lyánynak, mintha kerti málna volna; menyecskének férje mellett, mint a megkötött kutyának. Ritkán jó a szolgál

része, rosszabb a menyecske része.’

Egy másik helyen ezt olvassuk: *Jó a lányka dolga otthon, édésatyja otthonában: él mint kiskirály a várban, hogyha nincs is kardja néki. Menyecskének más a sorsa: ura udvarában olyan, mint a rab Szibériában, hogyha nincs is öre néki.*

Nemcsak népköltészetünkben, írott irodalmunkban is találtam felhasználható elemeket. Az Ómagyar Mária-siralomra utal a *világ virága*; magateremtette mókusfiát szólítja így a tündéraszony: *Dombok éke, drága móka, aranyom, világ virága!* Joukahainen, a póruljárt *incifinci lapp legényke* így könyörög irgalomért Väinämöinenhez: *nyavalyámbul nyújts ki mostan!* (a forrás ugyanaz). *Nosza, sírni kezd, zokogni* – írtam Ágnes asszonyra gondolva; *csüggenek szaván* – a Családi körre; *Fegyvert, férfit hol keríték* – Zrínyire; ugyancsak rá, ily szavakat adva Ilmarinen szájába: *Odavágyom én valóban: meghalni szülőhonomba, hamujába én hazámnak.* (Vö. Zrínyi: „Vígán buríttatom hazám hamujával”); Ilosvai Selymes Péterre: *Kovács ott igén kesergött*; Arany csodaszarvasára: *elenyészett, mint a pára* (a Lemminkäinen üzte csodaszarvas); *Mént a lápon, mént az érén* – szabadon a Toldi nyomán; *Búját hosszan bűgva sírta* – a Tetemrehívásra gondolva; *Égy szót hozni, vinni másat, harmadikat húzni-vonni* – írhatta volna Vörösmarty is (*A szegény asszony könyve*); *Hadd nézém még most a népet, hogy a násznak szép-é népe* – Babits is; *mikor Istennek ideje, eljő Úrnak érkezése* – utalás Ady versére.

Külön tanulmányt írhatnék a Kalevala mitológiájáról, mely a sámánizmus és a kereszténység elemeinek ötvözete. A mi ősvallásunk, a ránkmaradt csekély számú és bizonytalanul tolmácsolható adatból s a rokonnépekkel való összehasonlításból következően, olyanféle lehetett, mint a Kalevala népének természetvallása: hegyet, erdőt, tüzet, vizet, levegőt, földmélyet apróbb-nagyobb istenekkel népesített be, akik sem nem jók sem nem gonoszok, de jóindulatuk vagy semlegességük könyörgéssel, ajándékkal megnyerhető a vállalkozásainkhoz, hacsak túl nem licitál bennünket ellenségünk varázssal és megvesztegetéssel. Maga *Ukko*, az öregisten sem kizárólag a finnek pártfogója: azt támogatja, aki előbb vagy szebben kéri: Louhit, *Pohja lófogú banyáját* is, nemcsak Väinämöinent. A Kalevala bővelkedik imádságokban, ráolvasásokban, s persze hogy találunk egyezéseket köztük és a népünk ajkáról lejegyzett szövegek közt, anélkül hogy ezekből messzemenő következtetéseket vonhatnánk le holmi ősrökönsságra. Döbbenetes egyezésekre is bukkanhatunk pedig: a vadász például *Tapió*hoz, az erdők királyához könyörög a Kalevalában, s Dömötör Tekla említi, hogy a gyimesi csángók meséket tudnak az „erdei emberről”, akit „tápiónak” hívnak. Véletlen egyezés? A moldvai csángók pedig olyan ráolvasásokat tudnak, amelyekben kiűzik a kórt a betegből hol a havasokra, hol a tengerre: ott kedvére dűlhet, de hagyja békén az ártatlant. Így áll ugyanez a Kalevalában: *Oda küldöm kinjainkat, fájások fáját kivette: sziklabarlang belsejébe, kőverembe-kőlyukakba; hogy kőhalmokat kínozzon, sziklaszálakat gyötörjön!*

Kétségtelennek tűnik, hogy a Szűz Máriára átruházott Boldogasszony nevezet a pogány magyar ősvallás egy jótékony természettündérének járt ki eredetileg. Sőt, két Boldogasszony is feltételezhető, egy öregebb s tekintélyesebb és egy fiatal szűz; nevüket két Mária-ünnep örzi: Nagyboldogasszony vagy Nagyasszony napja augusztus 15-én és Kisboldogasszony (a nép nyelvén Kisasszony) napja szeptember 8-án. Helyénvalónak és a Kalevala szelleméhez illőnek tartom tehát, hogy fordításomban így esdekkel a szántóvető: *Föld bábája, Boldogasszony, föld alatt lakó nagyasszony! Parancsold meződ mozogni, föld erőit forgolódni!* Vagy ha ezzel a mondattal zárom Väinämöinen születése történetét: *Így született Väinämöinen, deli dalnok jött világra Kisboldogasszony-anyátul, istenáldott Ilmatartul.* – hiszen Ilmatar is szűzen szülte magzatát, mint Kisboldogasszony Mária.

Minthogy Ukko öregisten fogalmához és személyéhez is keresztény vonások tapadtak, bátran írom ismétlődő állandó jelzőként ezt a megszólítást: *Világnak ura, nagy Ukko, Miatyánk a menny-egekben.* Alkotónak, Teremtőnek is nevezi a Kalevala Ukkót. Figyelemreméltó azonban, hogy nem maga teremt, hanem természettündérekre hagyja ezt a munkát, akiket viszont ő dörzsöl elő a saját térdéből: *Nagy Ukko, ura egeknek baltérdét a két kezével gyürogatta-gyűrögette, tenyereivel tapintva. Abbul lett leányzó három, termő tündér mind a három, vörös vasrozsa anyái, kék szájú acél szülői.* Ezek az égi lányok teremtették tehát a vasat, úgy, hogy tejüket a földre fejték. Tündérek formálták az állatokat is, ám Ukkótól kértek számukra lelket és szemeket. Ukko általában meg is adta, csak a kígyótól tagadta meg. Csakhogy a közelben settenkedő Hiisi, az ördög *magát tette még mívesnek, lélkét is lehelve abba a tisztátalan takonyba, boszorkány-bőfögte nyálba. Ekkor lett kígyó belőle, világnak fekete férgé.* Lám, a kígyó megbélyegzésében a Kalevala a Biblia ítéletét követi.

A Biblia hatása egyebekben is kimutatható. A Kalevala befejező éneke Marjatta történetét mondja el, aki nyáját legeltetve járta a vadont, és teherbe esett egy kis piros erdei bogytól. Szülei kitagadták, szállást sem kapott a faluban, sem a dözsölő, pöffeszkedő *Ruotus* nevű úrtól, aki a bibliai Heródes után kapta ezt a nevet. Marjatta istállóban szülte meg fiacskáját, lovak lehellete pótolta a szauna forró gőzét, amiben a finn asszonyok szülni szoktak. – Jézus fogantatásának és születésének kissé átköltött története ez. Marjatta gyermeke egyszer hirtelen eltűnik, anyja kétségbeesetten keresi, míg nagysokára megtalálja félig a mocsárba merülve. A gyermeket a környezete, Kaleva népe sem akarja befogadni, még megkeresztelni sem, Väinämöinen még megölését is javasolja. Végül azonban alul marad a gyermekkel folytatott szócsatában, népe elfordul tőle, a gyermeket fogadja el új királynak. – Íme, a kereszténység fölvetelének, az új hit győzelmének naív története egy olyan nép ajkán, amely ősi pogány hagyományait csodálatraméltó gazdagságban korunkig megőrizte. A Kalevala példázza, hogy a kultúraváltás minden törés nélkül ment végbe, amiért bizony irigyelhetjük távoli rokonainkat mi magyarok,

akik alig tudunk valamit a szentistváni térítést megelőző önmagunkról.

Valami magabiztos emberi öntudat, görög derű árad a Kalevalából, ami persze részben Lönnrot zsenijének tulajdonítható, aki jól ismerve Homérosz világát, szándékolta is a hasonlóságot, amikor nemzeti eposzá szerkesztette népe szinte áttekinthetetlen bőségu s első benyomásra kaotikusnak tűnő ösköltészetének a cél-
nak leginkább megfelelő darabjait. De Lönnrot zsenije mit sem teremthetett volna népe zsenije s főleg túlárado életigenlése, önkifejező szenvedélye nélkül. Ezt a népet sohasem hallgattatta el zsarnok, senki, semmi, még az inséges és pestises évek sora sem vette el mesélőkedvét. Azt hiszem, a szabadság éltette őket, az adott szárnyakat képzeletüknek, hogy szűken termő földjük hosszú és szigorú teleinek sötétjéből egy csodavilágba álmódják bele magukat, ahol táltostudományú, kardot, zeneszerszámot, kalapácsot mesterien forgató hősök kakukkoscsízmadaras szánkóval, tulipiros-hupikék vitorlakkal vonulnak leánykérőbe, esetleg rabló- vagy bosszúhadjáratra „Észak éjsötét honába” – mintha ők maguk nem is a „sanyarú sorsú sarkvidéken” élnének, hanem valahol a magasán delelő nap alatt. Soha ennyi napfény, soha ennyi nevesincs tenger, ennyi idilli sziget, ahol az a léha Lemminkäinen éjszakákon át *fonatosokkal foroghat*, ennyi sertés- vagy medvehússal púpozva megrakott asztal, ennyi arany és ezüst s aranyból-ezüstből is fényesebb szó, szó, szó. Szavakért érdemes erdőket letarolni, állatsordákat ölni, leszállni az alvilágba, Világerősének gyomrába, mert a szó, a nyelv az ember, a nemzet legnagyobb kincse, azt kell átmentenünk utódainknak, az *ipérődo ifjúságnak, növekedő nemzedéknek*. Väinämöinen végrendelete nekünk is szó s minden veszélyeztetett nyelvű népnek: *Szó hiába el nő hulljon, verembe varázs nő vesszen, tudás föld fölött maradjon, föld alá ha megy tudója*. Régi igazság: nyelvében él a nemzet. A Kalevalát olvasva kedvem támad ezzel kiegészíteni: nyelvében örül a nemzet, nyelvének örül a nép. Ezt eltanulhatnak a finnek őseitől.

Mint a Bibliából, úgy idézhetők velősen megfogalmazott bölcs mondások a Kalevalából is. *Aki fegyvert fog fölősen, küzdelmet keres hiába, fegyver fogja azt megőlni, háborúban lesz halála* – inti Kullervót az anyja, pesze hiába. Az izgága bajnok a rómaiak sokat idézett „Dulce et decorum est pro patria mori” (Élvezet s dicsőség a hazáért meghalni) mondásának változatával felel anyja intelmére: *Dicső halni háborúban, kardcsattogató csatában; szép a bajnoki betegség: gyorsan elviszi az embert; nem kell senyedni sokáig, halványodva-hérvadozva*. A horáciuszi „carpe diem” (Tépd le minden nap virágát) megfogalmazását így találjuk: *Még nem áll idő múlása, szépséges napunk szökése; utolér az éjjel úgyis, akkor is leszál az alkony, ha nem éneklünk, míg élünk, nem dudorászva-dalolva*. Hogy nem mind arany, ami fénylik, így hangzik: *Sok kenyér kívülről ékes, nagyon is sima a héja, pedig pelyvából van sütvé, jegényefenyődarából*. Hogy keserű a kenyér idegenben, így fogalmazódik meg: *Mind kutyába mén az étel, idegenben íze sincsen*. Még egy idézet a „jobb a lánynak, mint a menyecskének”-témára:

Gondok kezdete a kendő, fátyol fejfájás hozója, keszkenő borítja buba, gyolcsruhája gyötrelembe. Egy magyar lakodalmi vendégkidobó népdal: Eddig vendég jól mulattál, ha tetszenék, elindulnál; szaladj gazda, kapjál botra, a vendéget indítsd útra! Ez a témája a következő Kalevala-soroknak: Attul nem lész jobb a lagzi, hogy a vendég itt időzik: vendég útra, ház dologra, vége a vidám napoknak! A vén kérőről ez a lány véleménye: Vénembër bajomra vóna, nincs öröm öreg legénybül, anyjának pedig, aki érdekházasságra unszolja, így felel: Nöül nem mëgyék vagyonhoz, sëm embërëm szép eszéhez, mëgyék inkább szép szeméhez, deli-formás termetéhez! Nem imponál neki kérője hajós tudománya sem: Nëm dicsérék vízi vándort, tengéresszel nem törödöm. Esze elszalad a széllel, viharok viszik magukkal. A hopponmaradt öreg kérő keserűen vonja le a tanulságot: Boldogsága bánja annak, aki nem vész ifjan asszonyt, nincs gyerëke gyermekésszel, családjá csira-korában. Kullervo elhibázott életét és tragikus végét rossz nevelőinek rója fel Väinämöinen: Nëmës nemzetëm në rontsa fiait, ferdén nevelve, gonosz gondozó kezére, bëcstelen bitangra bízva. A ferdén nevelt fiatal, gyatrán gyámolított gyermek nem bír jutni józan eszhez, érett férfiértelémhez, mëgha mëgnő is különben, fëlserdüilve fërfikorba.

Ha ezekben az aranymondásokban a józan népi bölcsességet csodáljuk, böven találunk olyan szövegeket is, amelyek a Kalevala népének játékos kedvét, humorérzékét példázzák. Általában nemigen szokták az irodalomtörténészek, az iskolai oktatók és persze a fordítók sem kidomborítani a Kalevalának ezt a sajátosságát. A nemzeti nagy eposznak kijáró tisztelettel és pátozzsal közelítettek hozzá a képzőművészek, festők, szobrászok is, a mítoszból, tragikus és balladás témákból merítettek ihletet műveikhez. A színpad is csak néhány évtizede kísérelte meg emberközelbe hozni, humorral ábrázolni a kalavali hősöket és történeket, s e téren a magyar Thália színház járt elől jópéldával. Ideje, hogy a fordító is ebben az irányban induljon el, frissítse fel a Kalevala nyelvét, és a magyar népköltésen iskolázott füllel hallja ki, s magyar anyanyelve páratlan kifejezőerejével adja vissza északi rokonaink humorát, szellemi és nyelvi játékait. Ha szószerinti fordítással ezt nem érheti el, inkább azt kell feladnia, botladozó, lapos, földreült szöveggel rossz szolgálatot tenne a műnek is, saját anyanyelvének is. Ez a megfontolás készítetett a már említettem „szép hütlenkedésekre”, mint a gyémántgyűrűk, a győri gyöngyök, az eszterlanc, a „kék a háta, zöld a szárnya”-szerű magyar motívumok felhasználására, arra, hogy így beszéltessem Väinämöinent: *Nëm kell kërnëm sëm kalácsot sëm a vers felől tanácsot*, holott az eredetiben ez áll: „nem kell az utat kérdenem mástól, sem a vers végét idegentől”.

A hetyke Kyllikki, aki minden kérőjét visszautasítja s még az országot is kicsúfolja, ahonnan jöttek, így nyilatkozik Inkeriről azaz Ingermanlandról: *Nincs mënökëm Inkëribe, kinkëribe-kunkoriba* Ez bizony halandzsza, de az eredetiben ugyancsak értelmetlen szójáték van: *Enkä lähe Inkerelle, penkerelle, pänkerelle.*

Hasonló játékos ikerszók fejezik ki azt is, hogy Väinämöinen sokféle halat kifogott, csak azt nem, amelyikre vágyott. A finnben: *ihveniä ahvenia, tuimienia taimenia*. Nos, *ahven* sügér, *taimen* pisztráng, ám a ikerpárjaik értelmetlen szavak. Ez a fordítót is halandzsára jogosítja föl: *sügéréket sógorostul, pisztrángokat pásztorostul*. Tréfás lista az is, akárcsak Leporello áriája a Don Juanból, miféle népség gyűlt össze a kantele csodálatára. Úgy illik, hogy a fordító is elérte a tréfát: *Igyekéztek ifjak-vénék, bajszos bácsik bandukoltak, fiúgyermekék futottak, leánygyermekék loholtak, mindén fruska és mamuska, javakorbeli menyecske kanteletét kívánta látni, csodakobzot mégcsodálni*. Csipős megjegyzéseket tesznek egymásra is a Kalevala hősei, mihelyt alkalom kínálkozik. Ilmarinen a hajánál fogva húzza ki a vízbe pottyant Lemminkäinent s így becsmerli: *Férfiszámba mégy ma bárki, csak szőrös légyn a szája; száz legény közt elmégy egynek, elkeveredik ezérrel*. A türelmetlen völegény már vinné a menyasszonyt, de az anyósa játszik vele, mint macska az egérrel. Kérdésére: *Kész-é már, akire vágyom, kész-é választott virágom?* – ez a felelet: *Baj van ám avval a vággyal, baj a választott virággal: egyik lába lábbelitlen, másikon még annyi sincsen*. Erdemes egy pillantást vetni az eredetire: ott is ilyen v-alliterációk tömegét olvassuk: *Onko valmis valvattini, valmis valvateltavani?...- Vaiv' on suuri valvatissa, vaiva valvateltavassa: jalk' on kesken kenkimistä, toinen vieläkin kesempi*.

Nem kell ám szöszterint érteni, ha a lakodalomban tirádákat zengenek a völegény vagyonáról; meglehet, hogy kódis szegény, a dícséret voltaképpen gúny: *... vagyona vagyon e vónek, lábon járó rēnetege, fūrgén futosó mezeje, völgyi vāndorlók serege; szőzai szarvat hordozóknak, teli tőgyet rēnetőknek; kazla mindēnik mezőben, pajtája ezér patakban, éléstára égērēsben, árokparton árpa-földje, sziklaszélēn zabvetése, búzaföldei folyókban, domboldalon drágasága, aprópénze kis kövekben*. Aki ezt hallgatja, csak akkor kezd gyanút fogni, amikor a patakban lévő pajtáról, a folyóban lévő búzaföldről s a kavicsokból álló készpénzről esik szó. Azt se vegyük tehát komolyan, amikor Lemminkäinen név szerint sorolja föl jól tejelő teheneit frissen rabolt sírdogáló arája vigasztalására. *Böviben vagyok baromnak, teheneim jól tejelnek: ott van a Szēdēr a szélēn, erdőben Epēr tehenem, Áfonya az árokparton: ētetetlen is élēlnek, gondozatlan gömbölyödnek, nēm kell estēnkint bekötni, kihajtani hajnalonkint, szénát hordani szekérrel, fogni sóra, zabdarára*. Fordító elődeimet megtévesztették a nagybetűs állatnevek, ilyen magyar tehénnevekkel helyettesítették őket: Barna, Fekete, Piros, Lepke, Bimbó, Kajla; pedighát valódi erdei bogyókat: szedret, epret, áfonyát kell itt érteni, melyek gondozás nélkül, maguktól megteremnek. Dehogyan vannak jószágai a garázda legénynek: hadizsákmányból él, és koplal is néha. Heveskedése, hebehurgyasága sokszor nevetségessé teszi; nyilván nemcsak a mesebeli lányok és menyecskék nevetgéltek rajta, hanem a hallgatóság közt ülök is. Pedig önérzete ezt túrte legkevésbé; így fenyegetőzik: *Rajtam nőcskék nēm nevetnek, varkocsosok nēm vihog-*

nak. Babát bujdatok hasukba, ölbevalót az ölükbé: vigalomnak vége lézsen, csá-csogó csúfokodásnak. Bujdosása Szigetén valóságos paradicsom várja: kedvére dúskálhat a szeretőkben: Akkor léha Lemminkäinen fölkerekedett faluzni, sziget szépít látogatni, szép szerelmüknek örülni. Csak fejét fordítsa rája, mindnek csókra áll a szája; elég, hogy kezét kinyújtsa, mindig van, ki megragadja. ... Mégismer ezér kisasszonyt, özvegyét ölelget százat; tizbül kettőt sém találni, ki nem hált vele hajadon, nem ölelkézett víg özvegy. Mikor azonban anyjának elmeséli bujdosása történetét, ilyen lekicsinylően nyilatkozik: *Azt az égyet nem szerettem, és féllettébb furcsállottam, hogy úgy féltik frajláikat, dugdossák a dajnáikat, mihaszna mēnyecskéiket, mintha lompos lányaikra én ügyet vetettem volna, velük éjszakáztam volna. Fehérnépekre füttyültem, mindet messze elkerültem, mint a farkas a malacot, mint a kiscsibét a kánya.* Ebben a befejező mondatban mintha a hallgatóság csendben kuncogó menyecskéi szólának bele a kérkedő legény hazudozásába.

Nem kis élvezettel hallgathatták Ilmari kovács történetét, aki özvegységre jutva ráunt a hosszú böjtre, és aranyból kovácsolt magának asszonyt. *Választott aráját vitte finom függönynek mögéje, puha párnára helyezte, süppedő selyemre rakta. Majd ez Ilmarinēn mestér könnyű habfürdőt hevített szagos szappanok levébül; nyesett nyári nyírfaágot, vizet vett kilenc vödörrel, mosódni pintyőmadárnak, kivakarózni koszábul, aranyalaknak sarábul. Fürdött kedvére kovácsunk, testit kéj-jel tisztogatva. Majd lédólt mēnyasszonyával finom függönynek mögéje, acélsátor-nak alája, fényēs fémlapok terébe. Mostan Ilmarinēn mestér már az első éjszakára mindēnt magára szédte, kőpönyegéket kerítve, medvebőrbe burkolózva, testit gyapjúval takarva; úgy aludt az asszonyával, avval az aranyszoborral. Meleg is maradt a teste, hol a bunda bétakarta, hanēm hol arája érte, az aranyszobor súrolta, ott az oldala kihüle, félfele fagyosra vállott, dermedt mint a téli tengér, merevédett kőkeményre. Monda Ilmarinēn mestér: „Hát ez nem felel még nekēm. Viszēm inkább Väinölä-be, Väinämöinennek vigaszul, ölében ülő galambnak, csókolnivaló csibének.” El is vitte Väinölä-be. Így beszélt, mihelyt belépett, maga mondta-mondogatta: „Vének véne Väinämöinen! Nesze, itt égy nőcske nekéd! Szēmrevaló szép léányka, nēmigēn nagy ám a szája, nincs fölvágva nyelve néki.” Vének véne Väinämöinen aztat mēgnézte magának, szép szobrot szemügyre vette. Maga mondta, fölfelelte: „Mondd, minek hozod nyakamra aranyasszony-szörnyszülötted?” Monda Ilmarinēn mestér: „Még hogy mért hozom! Mi másnak, mint ölben ülő galambnak, csókolnivaló csibének!” Vēn Väinämöinen felelte: „Édēs égykomám-kovácsom, lányodat taszítsd a tűzbe, hasznos holmivá kovácsold! Vagy vigyed a nagyvilágba, add a nēmētnek, orosz-nak: hadd vesszenek össze rajta gazdag és garázda népek! Nēm való a nemzetēmnek, nēm való nekēm magamnak aranyasszonyokra vágyni, ezüsthölgyekért epedni.”*

Ám a humornak az a fajtája, mely alamuszi sopánkodás, istenkedés mögé rejti a túlsorduló jókedvet, életingenlést, évődő csipkelődést, elsősorban a pohjolai la-

kodalom részletes leírásában található. Ott éli ki magát a nép színészkedő hajlama, játékos kedve. Több felvonásból álló színjáték ez; minden szereplőre rákerül a sor, hogy eljátssza, amit várnak tőle. A férfiak itt mellékszereplők csak, a szertartás-mesterek az anyák, a nyoszolyóasszonyok. Maga az ifjú pár inkább áldozat, mint aktív szereplő: szorgalmasan kínozzák őket, főleg a menyasszonyt rikatják, s az sír is engedelmesen.

Az első felvonás a vőlegénynek és kíséretének fogadása a lyányos háznál. A jövendő anyós hosszú monológja a vő illő megtiszteltetésének és a csúfondáros csipkelődésnek ellenállhatatlanul bájos vegyülete: tele átlátszó túlzásokkal a násznép pompájáról és tömegéről, a vőlegény daliás természetéről. Talán az ajtót is ki kell emelni, hogy beférjen a házba; viaszgyertyával világítanak a szemébe, hogy színében gyönyörködjenek. *Hogy a vőmre hogy találok ennyi népnek erdejében? Elválik a vőm a néptől, mint fényő a többi fáktul, törpe bokroktul a tölgyfa, hold a halvány csillagoktul. Léptet szénszí-nű lovával, mintha farkasháton ülne, hollószárnyakon repülne, lebegő lidércmadáron; hét arany-kakukkolóval hámgáján hangicsálva, tíz csicsérgő csizmadárral zablaszíjain zönögve.*

Ezután az evés-ivás következik, majd a söröskancsók fölött Väinämöinen dalolása. A főszám azonban a menyasszony búcsúztatása, tele ijesztgetéssel, milyen megpróbáltatások várnak rá a messze idegenben, anyósa uralma alatt. *Hej, kisaszszony, hűgomasszony, csináltál csuda cseréket! Adtad edés jóapádat féktelen após fejében, adtad edés jóanyádat acsargó anyós fejében; bajnok bátyádat cserélted girbe-gurba sógorodra, csinos nővéréd cserélted sanda sógorasszonyodra...*

Vehetjük-e halálos komolyan a vőlegény családjának, az új rokonságnak ezt a pocskondiázását? Hiszen köztük is ülnek idegenből hozzájuk került menyecskék, akiket odahaza a lakodalmukon ugyanilyen ijesztgetésekkel búcsúztattak. Játék tehát az egész, vagy ha úgy tetszik, a szertartás része; senki sem veszi komolyan s nem orrol meg miatta. A menyasszony persze ijedezik és sír, mert neki az a szerepe. Más lapra tartozik, hogy bizony valóra is válhat mindaz, amivel fenyegetik. De ha elmarad is a szándékos gyötretés és rossz bánásmód, abban biztos lehet a búcsúzó menyecske, hogy új otthonában nem a lustálkodás, nem a kényelem várja, hanem alaposan munkára fogják majd, jól megdolgoztatják mint friss munkakerőt. Erre van hivatva előkészíteni őt a menyasszony-oktatás, ami tréfás túlzásai ellenére is komolyan veendő: *Eme házbul el-kiménve mindén holmid vidd magaddal, hanëm három honn maradjon: szokott déli szunnyadásod, anyácskád ajáztatása, téjfölös fazék nyalása. Gondolj mindén gönceidre, álmzsákokat azonban hagyd itthon a hűgaidnak, konyhai kemencezugban! Dobb a dalt is padkavégre, nótát ablakon kivette, lányságod lapát nyelére, dőreségeket dikóra, rossz szokásaid szuszékba, lustaságod lócvégre! Avagy adjad ángyikádnak, nyoszolyód kezébe nyomjad: szórja szét a szérűskertben, hordja ki hangás homokra!*

Rá kell szoknod új szokásra, régi rendét elfelednéd, kiesnéd apád kégýébül,

ipadnak kegyét keresnéd, kétrét görbedő derékkel, megvesztegető beszéddel. Persze nemcsak ipa kegyét kell keresnie, hanem napáét, sógoráét, sógorasszonyáét is, ugyanúgy kétrét görbedő derékkel, megvesztegető beszéddel. Az sem elég, hogy mindent elvégezzen, amit várnak tőle, mennyi mindenre kell ügyelnie azonkívül is! Mikor ott vagy a malomban, munkába belémerülve, nē dalolj teli torokbul, gaj-dolva gigád-szakadva; hangicsálást hagyd a kőnek, nyekérgést fogantyúfának! Nagyokat nē nyögi eközben, nē fűjtass a fára dölve, hogy apósod azt nē higgye, napad véletlen sē vélje, hogy haragodban sohajtasz, duzzogásodban dödörögsz. Kútramenéskor pedig szélvészékné szaladj a vízzel, viharként sietve vissza, sok időt sē vesztegetve, kút körül sē ténféregve, hogy ipadurad nē higgye, napad véletlen sē vélje, hogy tükörben tetszelégve csinos képedet csodálad, pezsgő vérédet a vízben, karcsú termetéd a kútban. Továbbá: Ha kamrába kell kimennéd, kenyérlisztét kell behoznod, nēm kell ott mēgöröködnöd, itéletnapig időznöd, hogy ipadurad nē higgye, napad véletlen sē vélje, hogy talán lopod a lisztét, fűnek-fának osztogatva.

Oktatják ám a vőlegényt is, ugyancsak évődve-csipkelődve; szerencsésnek mondhatja magát hogy ilyen derék, dolgos menyecskét kapott, csak aztán meg is becsülje: ki ne borítsa hazamenőben a szánkóból, ne tartsa fenyőkéreg-cipón, ne zárja a kamrát előle, ne hagyja szidalmazni ipának-napának, s maga is csak akkor fenyítse meg, ha rászolgál, ha a szép szó nem használ neki. Négy fal közt neveld azonban, szőlítgasd mohás szobában, nē riogassd a rétén, nē a földekén fegyvelmezd, hangját félfalu nē hallja; szóváltás a szomszéd házba, asszonyajgatás nē jusson, háborúság más határba.

Csak a vállaira vagdalj, tompora tömör húsára; nē szaladjon szép szemére, valahogy fületövére: homlokán dudor maradhat, szēdërje szēme tövében; ebbül sejt-heti a sógor, következteti apósa, falu férfinépe látja, menyecskék mulatnak rajta: 'Hol volt ez, csak nēm csatában, viharos verekedésben? Vagy tán farkas fogta tor-kon, medve mancsa mēgragadta; vagy talán a férje farkas, medvével mēgy ágyba este?'

Végre elérkezik a pillanat, hogy a menyasszony a vőlegény karmazsinszikas szánjára lépjen s végleg megváljon a szülői háztól. A lakodalom ezután a vőlegény portáján folytatódik. Hogy ott milyen epedve várták érkezésüket, így olvas-hatjuk: *Vártak végtelen sokáig, várakoztak és vigyáztak, jó-é már a nászakiséret Ilmari kovács lakába. Vénék majd belévakultak, annyit ültek ablakukban, ifjak térdei inogtak lécajtóban leskelődve, kicsik lábai lēfagytak árokparton ácsorogva, nagyok nēm győzték cipővel folytonosan partra futni. Hát még a ház asszonya! Az fogadja csak áradozva fiát és menyét: Vártak mások holdvilágra, ifjú népek nap-kelesre, aprónép epērésre, habok kátrányos hajóra: én nēm vártam holdvilágot, nēm is éppen nap kelésit; én a vőlegényre vártam, vőlegényre és menyemre. Este-réggel várva vártam, késése okát kutatva. Tán még nőni kell a nőnek, vagy*

hízlalja, mert soványka, azért késik oly sokáig, bár igén-nagyon ígérte, hogy nyomát se hagyja hűlni, előbb megjön, mint kihűlne. Fia köszöntése után menyéhez fordul a háziasszony: Szállj le, szép leány, a szánbul, drága kincs, a szán kasábul! Kiszállítatlan kiszállhatsz, emeletlenül lélephetsz: van szép szállítód magadnak, van léleptető legényed. Csupa kedvesség a folytatás is, hanem egyre inkább kibújik a szeg a zsákból: hogy bizony házi és ház körüli dologra várták oly epedve az új menyecskét: Itt minálunk téltül óta, vagy talán tavaly tavasztul fölfordult egész faházunk rëndcsinálásod remélve, elédpöndörült a pitvar alapos porolgatásra, fészereink fészkelődtek nyírfasóprűdért nyüzögve....

Még a mái szent napon is, tegnaprul nem is beszélve fejősbarmok bögicséltek étetőjükért epedve, csikaink fél-félnyihogtak, abrakolójukat híva, bégetett a kis barika jobb falatot juttatóra.

Emlékszünk a vőlegény szeme színének megvizitalására a menyasszonyi házban: nos, most a menyasszonyé következik; felszólítják a vőlegényt, bontogassa ki kendőiből és mutassa meg szépét a családnak és a falu nyilvánosságának. A zavarában piruló új asszonykára ekkor nem kis megpróbáltatás vár: a háziasszony mézemasósságát megelőzve közbeszól egy padlón kuporgó kisgyerek, amolyan falu bolondja, akinek máskor is az a szerep jut, hogy elkiáltsa a császár meztelenségét, a képmutatáshoz szokott felnőttek titkos gondolatát. Szavait most a vőlegényhez, nyilván rokonához intézi: *Ajaj, mit hozál nyakunkra! Gyantás tőke termetére, szurkos hordó széle-hossza, nem magasabb, mint motolla. Mégjártad, szegény legényünk! Erre kellett várva várnod, százsorszépre vágyva-vágynod, ezret érőért epedned? Hát ez elmegy százsorosnak, ezerszer ecebocának. Bizony, leltél lápi varjat, a határbul szarkahajtót, mezőrül madárijesztőt, kormos kányát az ugarrul! Naplopó lehet valóban, nyáron át henyélt a hűsön, kesztyűt sém kötött eközben, harisnyát se hoz magával; kódisként került a házba, ingyenélőként ipához; ládája egér lakása, kosara kalánfülünek. A vastag tréfát persze a padló porontyának letorkolásával és a menyecske szépségének és kelengyéje gazdagságának egekig magasztalásával igyekszik jóvátenni a ház asszonya, ám ami a hozományt illeti, újra csak kétség merül föl bennünk, mert ezt halljuk: *Nem kódisként jött a kedves, vannak bundái bizonynal, köpönyegei kasában, pompás posztók szán farában. Van elég neki valóban, kincse rokkájába rejtve, pénze pergő orsájában, bankója uja bögyében...* Hogy mi van a szán farában, az bizonytalan, de ha semmi sincs, akkor is ott vannak a dolgos kezek, fúrge ujjak rokkapergetésre, fonásra-szövésre, szóval munkára.*

De legyen elég ennyi annak bizonyítására, hogy a kalandos történeteken kívül érdemes elmélyedni ennek az örökifjú remekműnek „unalmas” részleteiben is; még csak azokban bukkanunk rá a csodálatosan gazdag finn népköltés legszebb gyöngyszemeire.

**Drab Károly munkája
bronz**